

NIEUWE TEKENING VAN DE TUINEN VAN PALEIS HET LOO (1706) ONTDEKT.

Ben Groen, conservator tuinen Paleis Het Loo.

Inleiding

Een goede gedateerde plattegrond van de tuinen van Paleis Het Loo was tot voor kort niet beschikbaar. De bekende prenten van C. Allard, P. Scherm, D. Stoopendaal en R. de Hooghe zijn vogelvuchten of tuingezichten, maar geen plattegronden. Zij wijken steeds in detail van elkaar af en het is niet mogelijk hen in chronologische volgorde te rangschikken. De afbeeldingen geven telkens een ander parterrepatroon, hoewel ze wel overeenkomen in de globale opzet van de tuin. De tot voor kort enige bekende gedetailleerde plattegrond van de tuin van C. P. van Staden, naar welke de tuinen zijn gereconstrueerd, is ongedateerd en verschilt ook weer van de eerder genoemde prenten.

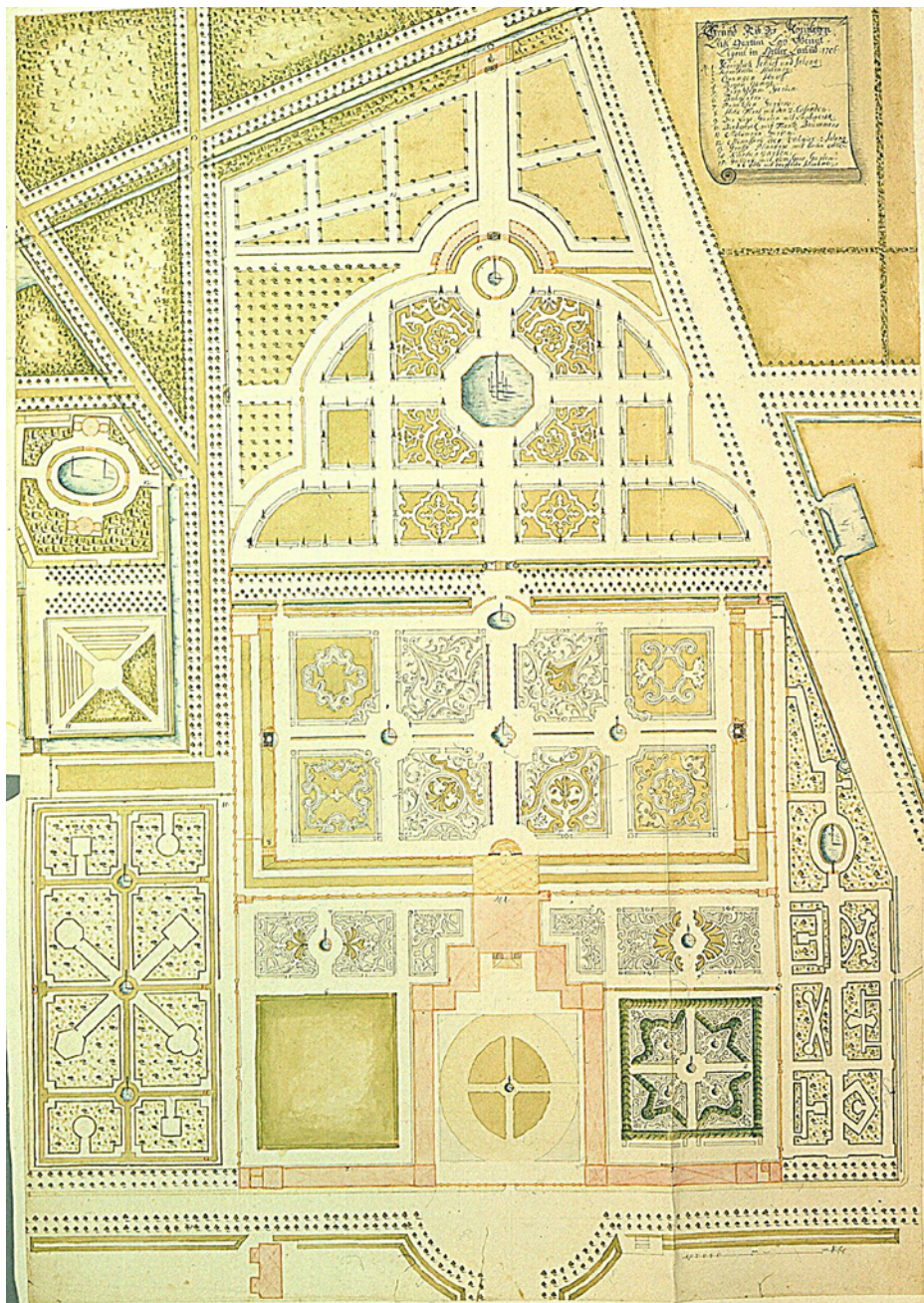
Onlangs is nu een nieuwe plattegrondtekening (uit 1706) boven water gekomen van de hand van T. Henry Reetz (1680-1765), die werkte op het bureau van A. Schluter en J. de Bodt in Berlijn. Dit bureau voerde opdrachten uit voor Frederik I, koning in Pruisen (1657-1713), die na het overlijden van koning-stadhouder Willem III (1650-1702) lang heeft volgehouden zijn wettige erfgenaam te zijn en dus ook de nieuwe eigenaar van Het Loo in Apeldoorn. Hoewel Frederik uiteindelijk de erfenis niet kreeg toegewezen, had hij alvast een tekening laten maken van zijn toekomstig bezit. Deze tekening geeft een nieuwe kijk op delen van de tuinen en kan samen met andere bekende documenten van Het Loo, behulpzaam zijn bij het renoveren van de tuinen.

Allereerst is het belangrijk om vast te stellen of het bij de tekening van Reetz om een ontwerp of een situatie-tekening gaat.

Analyse

Allereerst is het belangrijk om vast te stellen of het bij de tekening van Reetz om een ontwerp of om een situatie-tekening gaat.

Het eerste wat opvalt aan de tekening van Reetz, is het ontbreken van ornamenten (geen beelden, wel fonteinen) in de tuin. Omdat de beelden in 1706 er zeker nog waren, zal de tekening niet een plattegrond van de bestaande tuin pretenderen te zijn. Wel werden ornamenten niet altijd in een ontwerp opgenomen. Zie bijvoorbeeld het ontwerp van de

Plattegrond/ontwerp van de tuinen van Paleis Het Loo te Apeldoorn. Tekening/ontwerp door T. Henry Reetz, 1706. Collectie Landesmuseum van Hessen in Darmstadt. Foto in Coll. Paleis Het Loo.

tuinen van Het Loo van Desgotz uit 1693.

Dat het bij Reetz ook om een ontwerp gaat en niet om een bestaande toestand, blijkt uit de weergave van de parterres in de benedentuin. Zijn de parterres bij Van Staden symmetrisch ten opzichte van de middenas, bij Reetz zijn ze alle verschillend. Een dergelijke niet-symmetrische aanleg is atypisch voor een Hollandse formele tuin aan het eind van de zeventiende eeuw. Honselaarsdijk, de Voorst, Huis ter Nieuwburg, Heemstede en Zeist hebben alle parterres, die spiegelbeeldig ten opzichte van de middenas liggen.

De vier buitenste parterres in de benedentuin zijn volgens de beschrijving van Walter Harris (1699) ‘groene gazons met een beeld op een hoog voetstuk. Verspreid over deze gazons zijn bloemperken aangelegd en ook aan de buitenkant van de parterres langs de grindpaden zijn bloemperken’. Als we de buitenste grasparterres op de tekeningen van Reetz en Van Staden vergelijken, dan zijn de voorstellen die Reetz doet beslist meer gedetailleerd dan die van Van Staden. Het is de vraag of Reetz’ invulling nog onder Harris’ term bloemperken kan vallen, terwijl de meer eenvoudige plate-bandes die Van Staden voorstelt in de grasparterres, dat wel kunnen. Bovendien zijn ze alle vier weer verschillend, zodat ook dit wijst op een variabel ontwerp en niet op een feitelijke situatie.

Bij de boventuin is de situatie anders. De tekening van Reetz van dit tuindeel is overeenkomstig de beschrijving van Walter Harris en lijkt meer op de tekening van Van Staden. De middelste zes parterres volgens Reetz zijn zelfs meer in overeenstemming met de gravures van De Hooghe (1698) en Schenk dan met de tekening van Van Staden. Op deze gravures (van Romein de Hooghe) is duidelijk te zien dat de plate-bandes rondom de compartimenten onderbroken zijn en de parterres verdeeld in kleinere bedjes. Dit komt overeen met de situatie volgens Reetz, terwijl Van Staden een doorlopende plate-bande tekent. De gravure van Allard van de boventuin is minder duidelijk, maar ook deze lijkt op een onderbroken plate-bande te wijzen.

De boventuin is zeer zeker aangelegd door Daniël Marot, nadat hij was teruggekeerd uit Engeland, waar hij aan Hampton Court had gewerkt. Willem III was tijdens de aanleg van de boventuin koning, maar tijdens de aanleg van de benedentuin alleen nog stadhouder. Marot is bij de aanleg van de boventuin zeker beïnvloed door het werk in Hampton Court

Hypothese

Het meest waarschijnlijke scenario is dat de plattegrond van Reetz een ontwerp is waarbij de broderiepatronen voor konings- en koninginnetuin, benedentuin en berceau opnieuw zijn ontworpen. De plattegrond van de boventuin lijkt de weergave van een bestaande situatie te zijn volgens alle beschikbare prenten. Zelfs de plattegrond van Van Staden stemt grotendeels overeen met Reetz. Bij verschillen in de parterre-opbouw in de boventuin tussen Van Staden en Reetz geven de genoemde prenten de doorslag ten gunste van Reetz. Het unieke van de plattegrond van Reetz is dat voor het eerst de opbouw van een parterre bevestigd wordt door een andere onafhankelijke bron. Dat is zelfs bij Van Staden niet het geval.

De bedoeling van de tekening.

De vragen die nu nog kunnen worden gesteld zijn: waarom is deze tekening deels ontwerp, deels bestaande situatie en welk doel werd met deze tekening gediend?

Voor een verklaring moet de tekening van Van Staden nogmaals bekeken worden. Wat opvalt is dat het buxuspatroon in de benedentuin, koninginne- en koningstuin veel fijner

is dan in de boventuin. Het zijn wezenlijk andere patronen, beneden- en boventuin vormen dan ook geen eenheid in dit opzicht. Leggen we nu Reetz ernaast dan is het direct zichtbaar dat de patronen in alle tuindelen veel meer op elkaar aansluiten. De tuin vormt nu qua buxuspatroon één geheel. Met andere woorden, Reetz heeft het bestaande buxuspatroon van de boventuin gebruikt om de benedentuin opnieuw te ontwerpen.

Daardoor is het ook duidelijk waarom Reetz alle parterres in de benedentuin een ander patroon heeft gegeven. Er kon op tekening bekeken worden welk patroon het beste in de tuin zou passen. Daarom is de tekening ook zo atypisch voor een baroktuin; het gewenste patroon voor meerdere parterres moest nog gekozen worden. Hiermee is ook een verklaring gevonden voor het doel van de tekening: het was een ontwerp-tekening die ten doel had de tuin tot een eenheid te smeden. De achtergrond hiervan kan zijn dat keurvorst Frederik I, koning van Pruisen, een mogelijk erfgenaam van Willem III, zijn eigen stempel op de tuin wenste te drukken.

Vijf jaar later, in 1711, zou Frederik I, behalve de tuinen van Paleis Honselaarsdijk en Huis ten Bosch, ook die van de het Oude Hof aan het Noordeinde in kaart laten brengen (zie Tentoonstellingscatalogus *Onder de Oranjeboom*, 1999, p. 434).

De reconstructie van de boventuin.

Paleis Het Loo heeft het voornemen om de reconstructie van de boventuin nu te voltooien. In de reconstructieperiode 1977-84 is slechts een deel van de parterres om de koningsvijver in de boventuin aangelegd. Er stonden in deze parterres nog bomen uit de landschapstuin die volgens afspraak met de regering gespaard zouden worden. Pas nu zij vanwege ouderdom gekapt werden, konden deze parterres voltooid worden.

De grotere nauwkeurigheid van de kaart van Reetz gaf ook de gelegenheid om correcties aan te brengen in de huidige boventuin. Zo blijkt bij nader inzien de middenas in de boventuin te breed uitgevoerd, deze moet iets versmald worden in overeenstemming met die van de benedentuin. Ook correspondeert de buitenvorm van de bovenste parterres niet met de buitenmuur. Daarnaast blijkt dat de parterres niet vlak liggen. Zij lopen richting colonnades naar boven en in de richting van de IJssel schuin naar beneden. De reconstructie maakt het mogelijk om de parterres helemaal vlak te leggen. Tenslotte worden de parterres zelf ook gewijzigd.

Voor de voltooiing van de boventuin is het essentieel om vast te stellen tot welk type de zes binnenste parterres in de boventuin behoren. Zijn het broderieparterres, waarbij figuren van buxus in de parterres aangelegd worden of parterres de gazon coupé, waarbij de figuren uitgesneden worden uit graszoden? Zie hiervoor bijvoorbeeld de opmerking in het boek van Robin Rhalley en Anne Jennings, *Knotgardens and Parterres*. Zij stellen: It would appear that embroidered shapes of feuillage have been cut in the turf, the so called gazon coupe, or outlined in dwarf box. Nog steeds wordt er van uitgegaan dat Daniel Marot de ontwerper is van de parterres op Het Loo. Daarom vergelijken we nu de ontwerpen van de boventuin met Marot's voorbeelden voor parterreontwerpen, die hij geeft in zijn *Nouveaux livre de parterres* (1703, 1712), afgebeeld in het werk van P. Jessen. Het blijkt dat parterre-figuraties in zijn voorbeelden zowel in buxus als in gras uitgevoerd worden. Het verschil is wel dat figuraties in buxus nooit erg breed zijn. Dit wordt bevestigd door parterre-ontwerpen van andere tuinen zoals die voor bijvoorbeeld Versailles. De figuraties in de binnenparterres in de boventuin zijn zo breed dat ze zowel in buxus als in gras of als bloembed kunnen zijn uitgevoerd.

Er zijn vijf redenen om aan te nemen dat de binnenparterres ten tijde van Reetz in gras waren uitgevoerd:

a) In de benedentuin, koninginne - en koningstuin zijn buxushaagjes altijd afgebeeld als lijntjes. In de boventuin zijn deze lijntjes ook zichtbaar in de plate-bandes. In de figuraties

in de boventuin ontbreken deze lijntjes. Dit klopt met de parterreontwerpen van Marot: grasparterres zijn niet omringd door buxushaagjes. Dat in de benedentuin de grasparterres gedeeltelijk wel door buxus zijn omsloten, heeft te maken met anders gekleurde figuraties in de grasparterres.

b) De figuraties in de boventuin zijn ingekleurd in de kleur van de grasparterres; buxushaagjes zijn op de tekening van Reetz aangegeven in afwijkende kleuren.

c) De parterres in de boventuin vormen samen een deeltuin in dezelfde stijl. Dit beeld wordt

gevormd door het padenstelsel, de vormsnoeiboompjes, die in alle parterres van de boventuin hetzelfde gesnoeid zijn en op dezelfde manier geplaatst zijn. De vaas- (= onderste) parterres in de boventuin kunnen niets anders dan grasparterres zijn vanwege de vlakgrootte. Vanwege de stijlgelijkheid is het onwaarschijnlijk dat de figuraties van de overige parterres in de boventuin in buxus zouden zijn uitgevoerd.

d) De figuraties in de boventuin zijn ook niet uitgevoerd als bloembed. Bloembedden zijn altijd omringd door buxushaagjes en in de tekening van Reetz lichtgekleurd.

e) Walter Harris zegt in zijn beschrijving van de boventuin: The six inmost Quarters adjoining, three of a side, to the middle Broad-walk, through which we passed do consist of divers Figures in green, encompassed with beds of flowers.

‘In green’ staat hier voor figuren uitgesneden uit de graszode. Met andere woorden de binnenste parterres in de boventuin zijn geen grasparterres maar parterres de gazon coupés. Hierbij is de parterre aan de buitenzijde begrensd door een onderbroken bloemenrand (plate-bande).

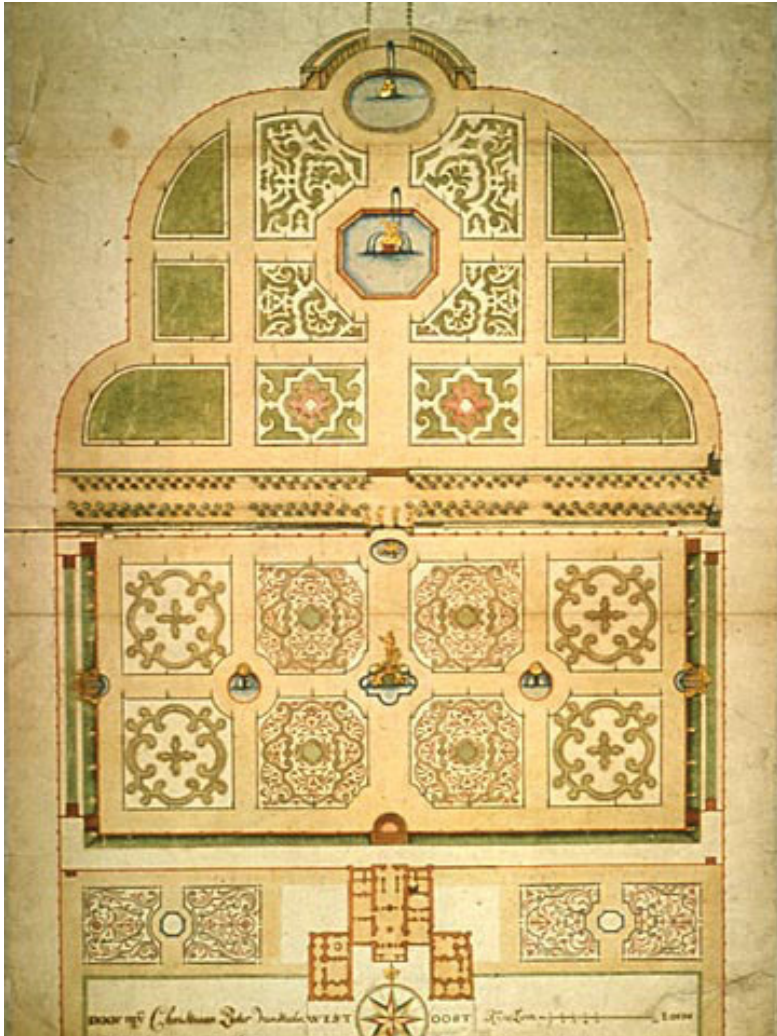
De reconstructie van de boventuin zal plaats vinden in 2007. Door deze reconstructie zal het oorspronkelijke zeventiende eeuwse beeld nog beter benaderd kunnen worden. Een bijkomend voordeel is dat Het Loo nu de drie belangrijkste parterretypes kan tonen, broderieparterres, grasparterres en parterres de gazon coupés.

Literatuur

Jessen, P. *Das Ornamentwerk des Daniels Marot*, in 246 Lichtdrucken nachgebildet. Berlin, 1892.

Tentoonstellingscatalogus *Onder de Oranjeboom*: Nederlandse kunst en cultuur aan Duitse vorstenhoven in de zeventiende en achttiende eeuw. Stichting Paleis Het Loo / Hirmer Verlag, 1999.

www.cascade1987.web-log.nl Op de Cascade-weblog staat ook de hier besproken nieuwe kaart van Reetz gepresenteerd. Men kan hiervan op eigen computer een sterke vergroting maken.

Plattegrond/ontwerp van de tuinen van Paleis Het Loo te Apeldoorn. Tekening/ontwerp door C. P. van Staden, ca. 1725. Collectie Nationaal Archief Den Haag, Coll. Hingman. Foto in Coll. Paleis Het Loo.